

MESTO SVOJINE U DRUŠTENJOJ STRUKTURI — NEKA SHVATANJA —

1. Sociološko određivanje svojine zahteva da se odredi njeno mesto u društvenoj strukturi. Ali daleko od toga da postoji saglasnost o tome među piscima marksističkog pravca u sociologiji. Razlike u shvatanjima su brojne već i po tome što su klasifikacije društvenih pojava različite, a zatim i po osnovnom razvrstavanju svojine u društvenu osnovu ili društvenu nadgradnju. Osnov za razilaženja u koncepcijama o sastavu društva i mestu svojine daje delimično Marks, dajući istim društvenim pojavama različite nazive i različitim društvenim pojavama iste nazive, a slično ponekad postupaju i Engels i Lenjin.

2. Svoja različita shvatanja zasnivaju teoretičari istorijsko-materijalističke sociologije najčešće na istim mestima u delima klasika marksizma. Razlika je u tumačenju tih mesta. Zato je uputno navesti (izvorna) shvatanja Marksa, Engelsa i Lenjina.

Verovatno najpoznatije mesto iz celokupnog Marksovog dela puno je različitih naziva za osnovne društvene pojave. Naime, u predgovoru svom delu »Prilog kritici političke ekonomije«, neposredno iza objašnjenja da se ni pravni odnosi, ni oblici države ne mogu razumeti ni iz sebe samih, ni iz takozvanog opšteg razvitka ljudskog duha, nego da im je koren, naprotiv, u materijalnim životnim odnosima, čiju je celokupnost Hegel, po primeru Engleza i Francuza XVIII veka, obuhvatio imenom 'građansko društvo', a da se anatomija građanskog društva mora tražiti u političkoj ekonomiji«, Marks kaže: »U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Celokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog političkog i duhovnog života uopšte. Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest. Na izvesnom stupnju svoga razvitaka dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivrečnost s postojećim odnosima proizvodnje, ili, što je samo pravi izraz za to, sa odnosima svojine u čijem su se okviru dotle kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promenom

ekonomske osnove vrši se sporije ili brže prevrat čitave ogromne nadgradnje.« Na istom mestu Marks upotrebljava izraze: »materijalni prevrat u ekonomskim uslovima proizvodnje«, protivrečnosti materijalnog života«, »društvene proizvodne snage i odnosi proizvodnje«, a govoreći o buržoaskom načinu proizvodnje — »buržoaski odnosi proizvodnje su poslednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje.«¹⁾

U »Uvodu u kritiku političke ekonomije« Marks, govoreći o proizvodnji, pre svega kao materijalnoj proizvodnji²⁾, kaže: »Svaka proizvodnja jeste prisvajanje prirode od strane individue u okviru nekog određenog društvenog oblika i njegovim posredstvom. U ovom je smislu tautologija kazati da je svojina (prisvajanje) uslov proizvodnje. A smešno je odatle napraviti skok na neki određeni oblik svojine, naprimer privatne svojine. (Što povrh svega toga pretpostavlja kao uslov takođe i suprotni oblik, **nesvojину**). . . Ali da ne može biti govora o nekoj proizvodnji, pa, dakle, ni o nekom društvu gde ne postoji neki oblik svojine, jeste tautologija. Prisvajanje koje ništa ne prisvaja jeste *contradictio in subjecto*.«³⁾

U Engelsovom prikazu Marksovog »Priloga...« stoji da se svi društveni itd. odnosi mogu shvatiti »kad se shvate materijalni uslovi života svake odgovarajuće epohe i kad se oni izvedu iz ovih materijalnih uslova.«⁴⁾

U »Kapitalu« Marks na jednom mestu, govoreći o svojini, kaže: »Ovaj pravni odnos, čiji je oblik ugovor, pa bio ovaj zakonski razvijen ili ne, jeste odnos volja u kome se ogleda ekonomski odnos. Ovom pravnom odnosu ili odnosu volja daje sadržinu sam ekonomski odnos.«⁵⁾ A na drugom mestu: »Pravni odnosi u kojima se ove ekonomske transakcije ispoljavaju kao voljne radnje učesnika... ne mogu, budući puki oblici, odrediti samu tu sadržinu. Oni nju samo izražavaju.«⁶⁾ Govoreći o osnovi društva, kaže: »Celina tih odnosa, u kojima se nosioci te proizvodnje nalaze prema prirodi i među sobom, u kojim proizvode, ta celina baš i jeste društvo, posmatrano u njegovoj ekonomskoj strukturi.«⁷⁾

U »Bedi filozofije« u paragrafu o svojini ili renti stoji: »U svakoj istorijskoj epohi, svojina se razvijala drukčije i pod sasvim različitim društvenim odnosima. Radi toga definisati buržoasku svojinu znači isto što i izložiti sve društvene odnose buržoaske proizvodnje.«⁸⁾

Govoreći o Prudonovom delu »Šta je svojina«, Marks je 1865. godine pisao: »Na pitanje šta je ona moglo se odgovoriti jedino kritičkom analizom »**političke ekonomije**«, koja je obuhvatila celinu tih

¹⁾ Karl Marks, Prilog kritici političke ekonomije, Kultura, Beograd, 1960, str. 8—10.

²⁾ Karl Marks, Prilog kritici političke ekonomije. Uvod u kritiku političke ekonomije. Navedeno delo, str. 191.

³⁾ Isto, str. 196—197.

⁴⁾ F. Egels: K. Marks, »Prilog kritici političke ekonomije«, navedeno delo, str. 227.

⁵⁾ Karl Marks, Kapital I, Kultura, Beograd, 1947, str. 47—48, ćirilica.

⁶⁾ Isto, str. 281.

⁷⁾ Isto, str. 754.

⁸⁾ Karl Marx, Beda filozofije, Naprijed, Zagreb, 1959, str. 162.

odnosa svojine ne u njihovom **pravnom** izrazu kao **odnose volja**, već u njihovom realnom obliku tj. kao **odnose proizvodnje**.⁹⁾

U »Nemačkoj ideologiji« stoji ovo: »Različiti razvojni stupnjevi podjele rada, isto su toliko različiti oblici vlasništva, tj. svaki stupanj podjele rada određuje i uzajamni odnos individuumu u vezi s materijalom, oruđem i proizvodima rada.«¹⁰⁾

U pismu Anenkovu od 28. 12. 1846. Marks kaže da »materijalni odnosi čine osnovu svih njihovih (ljudskih — D. S.) odnosa«¹¹⁾ i dalje: »**Svojina**, najzad, sačinjava poslednju kategoriju u sistemu gospodina Prudona. U realnom svetu, naprotiv, podela rada i sve ostale kategorije gospodina Prudona su društveni odnosi, koji u svojoj celokupnosti čine ono što se naziva **svojinom**; van tih odnosa buržoaska svojina nije ništa do metafizička ili pravna iluzija.«¹²⁾

U pismu K. Šmitu 27. 10. 1890. Engels piše: »Odražavanje ekonomskih odnosa u vidu pravnih načela takođe nužno dubi na glavi: ono se zbiva a da onaj ko dela nije toga svestan. Pravnik zamišlja da operiše apriorističkim načelima, a to su ipak samo ekonomski odrazi — tako sve dubi na glavi.«¹³⁾ U pismu H. Štarkenburgu: »Pod ekonomskim odnosima koje mi smatramo određujućom osnovom istorije društva mi podrazumevamo način na koji ljudi jednog određenog društva proizvode svoja životna sredstva i između sebe proizvode razmenjuju (ukoliko postoji podela rada)... Zatim ekonomski odnosi obuhvataju geografsku podlogu...«¹⁴⁾

U predgovoru svom delu »Poreklo porodice, privatne svojine i države« Engels pod osnovom društva razume da je »proizvodnja sredstava za život«,¹⁵⁾ a u monografiji »O stambenom pitanju« je to »ekonomski odnos«, »ekonomski uslovi društvenog života«, »akti proizvodnje, raspodele i razmene proizvoda«.

U govoru na Marksovom grobu Engels govori da »proizvodnja neposrednih materijalnih sredstava za život, a time i svaki stupanj ekonomskog razvitka jednog naroda ili jedne epohe čini osnovu iz koje su se razvile državne institucije, pravne koncepcije, umetničke i čak religiozne predstave dotičnih ljudi, i da se one stoga moraju objasniti iz te osnove.«

Lenjin se poziva na Marksov predgovor »Prilogu kritici...« i društvenu osnovu naziva »odnosima proizvodnje«, a u napisu o Marksu još i »objektivnim uslovima proizvodnje materijalnog života«.

3. Polazeći od terminoloških razlika u klasika, naši sociolozi zastupaju različita shvatanja o mestu svojine u društvenoj strukturi.

⁹⁾ Karl Marx, Beda filozofije. Prilozi. I Marx o Proudhonu. Navedeno delo, str. 189.

¹⁰⁾ Karl Marx i Fridrich Engels, Rani radovi. Njemačka ideologija, Naprijed, Zagreb, 1961, str. 343.

¹¹⁾ Marks i Engels, Pisma o istorijskom materijalizmu, Kultura, Beograd, 1960, str. 9.

¹²⁾ Isto, str. 13—14.

¹³⁾ Isto, str. 41.

¹⁴⁾ Isto, str. 49—50.

¹⁵⁾ Engels, Poreklo porodice, privatne svojine i države, Kultura, Beograd, 1960, str. 6.

Neslaganja počinju sa određivanjem svojine kao dela društvene osnove ili društvene nadgradnje, ali se tu ne završavaju. Jedna grupa autora, među kojima Lukić¹⁶⁾ i Kozić,¹⁷⁾ smatra da je svojina deo društvene nadgradnje. Druga grupa autora, među kojima Goričar,¹⁸⁾ Perović¹⁹⁾ i Mandić²⁰⁾ smatra da je svojina deo društvene osnove. Treća grupa autora, među kojima je prvi Fiamengo²¹⁾ i delimično Perović, može se pripojiti drugoj grupi po tome što svojinu smatra uglavnom delom društvene osnove, ali čini zasebnu grupu po tome što smatra da neke osnovne kategorije društva (na primer klase) mogu delimično spadati u društvenu osnovu, a delimično u nadgradnju društva. Postoje i autori koji su nedovoljno jasni u ovom pogledu.²²⁾ Ova podela je, razumljivo, uslovna, kao i svaka druga. Zato je neophodno šire razmotriti pojedina stanovišta, jer se pored sličnosti i razlikuju, a pored razlika imaju i sličnosti.

3. 1. Profesor Lukić smatra da se društvena osnova sastoji iz materijalne proizvodnje²³⁾ i proizvodnje ljudi.²⁴⁾ Materijalnu proizvodnju čine procesi proizvodnje i proizvodni odnosi²⁵⁾, a u procesu proizvodnje posebnu pažnju obraća proizvodnim snagama.²⁶⁾ Svojину smatra elementom društvene nadgradnje, izazvanu materijalnom proizvodnjom kao i pravno-politička nadgradnja²⁷⁾, ali za razliku od nje kao izazvanu neposredno materijalnom proizvodnjom.

Svojину prof. Lukić smatra oblikom proizvodnih odnosa. »Međutim, svojina je širi pojam od proizvodnih odnosa, tj. svojina obuhvata i druge odnose, a ne samo čisto proizvodne odnose u uskom smislu reči. Drugim rečima, svojina ne postoji samo na sredstvima za proizvodnju nego i na onim za potrošnju. Vrešeci pravo svojine na sredstvu za potrošnju sopstvenik ne stoji u proizvodnom odnosu s licima koja nemaju tu svojinu.«²⁸⁾ Kakav je to uski smisao reči »proizvodni odnosi« — ne objašnjava, a verovatno misli da u širem smislu reči proizvodni odnosi obuhvataju i odnose raspodele, razmene i potrošnje kao što i proizvodnja u širem smislu reči obuhvata i raspodelu, razmenu i potrošnju. Očigledno je da naginje pravnom shvatanju svojine. Tako dalje svojinu određuje kao apsolutnu, najpotpuniju moguću vlast u datom društvu, koja se ogleda u raspolaganju predmetom svojine.²⁹⁾ Svojina postaje pravna ustanova određenih proizvodnih od-

16) Radomir D. Lukić, Osnovi sociologije, Izdanje Saveza udruženja pravnikâ Jugoslavije, Beograd, 1962.

17) Petar I. Kozić, Sociologija, Naučna knjiga, Beograd, 1969.

18) Jože Goričar, Sociologija, Rad, Beograd, 1961.

19) Mirko Perović, Uvod u sociologiju, Savremena administracija, Beograd, 1971.

20) Oleg Mandić, Opća sociologija, Narodne novine, Zagreb, 1968.

21) Ante Fiamengo, Osnove opće sociologije, Narodne novine, Zagreb, 1968.

22) Vladimir Rašković, Sociologija, Sociološki institut, Beograd, 1971.

23) Lukić, Osnovi sociologije, str. 221—226.

24) Isto, str. 226—227.

25) Isto, str. 224—225.

26) Isto, str. 223.

27) Isto, str. 244—248.

28) Isto, str. 235.

29) Isto, str. 235. i 236.

nosa sa nastankom države i prava, dok je u prvobitnom društvu bila prvenstveno ekonomska kategorija.³⁰⁾

Profesor Kozić, međutim, smatra da svojina u izvesnom smislu može biti i šira i uža kategorija od proizvodnih odnosa, koje on svrstava u društvenu osnovu⁴¹⁾ — za razliku od Lukića.

3.2.1. Profesor Goričar čini dve podele društva. Najpre govori o ekonomskoj osnovi društva i njenoj nadgradnji³²⁾ i posebno o društvenoj svesti,³³⁾ a zatim o pojavama u društvenoj strukturi, koju pak deli na: I ekonomsku strukturu društva (svojina, društveno-ekonomske formacije i društvene klase³⁴⁾), II strukturu pravno-političke nadgradnje (porodica, država, političke stranke i nacije)³⁵⁾ i III strukturu društvene svesti (religija i moral).³⁶⁾

Pošto izjednačava ekonomsku osnovu, ekonomsku bazu, bazu društva i ekonomsku strukturu³⁷⁾ utvrđuje dva dela proizvodnje: produktivne (proizvodne) snage i produkcione odnose (odnose proizvodnje),³⁸⁾ smatrajući da su nerazdvojno povezani elementi ekonomske baze društva.³⁹⁾ Malo zatim Goričar se koristi drukčijom terminologijom kad tvrdi da ekonomskom strukturom društva marksistička sociologija označava celokupne proizvodne odnose na pojedinim stupnjevima istorijskog razvitka, a da je svojina u neposrednoj vezi sa ekonomskom strukturom društva.⁴⁰⁾

Dalje svoje odredbe svojine zasniva na istorijskom pristupu i pošto je načinio razliku između svojine kao prisvajanja prirode i svojine kao društvenog odnosa (što zanima sociologiju), određuje svojinu kao pravni izraz za sveukupnost proizvodnih odnosa, s tim što je svojina kao pravni institut u suštini samo apstrakcija stvarnih (u istorijski datom društvu) odnosa proizvodnje. Svojina na sredstvima za proizvodnju je, pak, samo jedan od mnogobrojnih produkcionih odnosa.⁴¹⁾

Iako smatra da je marksistički odredio da su ekonomski odnosi i ekonomska struktura isto, te da ekonomsku osnovu (dakle ekonomsku strukturu) čine proizvodne snage i odnosi proizvodnje, smatra i to da »Marks govori o celini produkcionih odnosa koji čine ekonomsku strukturu društva«, eliminišući proizvodne snage time što ih ili stapa u proizvodne odnose ili sasvim briše iz njih, jer: »... pod ekonomskom strukturom on (reč je o Marksu — D. S.) razumeva odnose proizvodnje jednog određenog društva u celini, celinu odnosa proizvodnje, koji »čine ono što se zove društveni odnosi, društvo, i to društvo na određenom istorijskom stupnju razvitka, društvo osobnog ka-

30) Isto, str. 236.

31) Kozić, Sociologija, 101—105.

32) Goričar, Sociologija, navedeno delo, str. 135—139.

33) Isto, str. 139—147.

34) Isto, str. 148—195.

35) Isto, str. 196—241.

36) Isto, str. 242—259.

37) Isto, str. 135.

38) Isto, str. 136.

39) Isto, str. 137.

40) Isto, str. 148.

41) Isto, str. 151.

raktera kojim se ono razlikuje od drugoga«⁴²⁾ odnosno antičko, feudalno i buržoasko društvo, »dakle ono što nazivamo društveno-ekonomskom formacijom. Prema tome, ako Marks identifikuje postojeće odnose proizvodnje sa svojinskim odnosima, iz toga još ne izlazi da su odnosi proizvodnje samo svojinski odnosi i da drugi odnosi u koje stupaju ljudi u procesu proizvodnje nisu produkcionni odnosi. Produkcionni odnosi se ne mogu svesti jedino na svojinske odnose, već pod njima treba razumeti sve one društvene odnose u kojima ljudi obavljaju »društvenu proizvodnju svoga života«, tj. produkciju i reprodukciju materijalnih sredstava koja su potrebna za opstanak pojedinaca i društva.«⁴³⁾ Neposredno zatim Goričar opet uvodi pojam proizvodnih snaga, od čijeg stupnja razvoja najneposrednije zavisi svojina nad sredstvima za proizvodnju. Svojina nad sredstvima za proizvodnju u »celokupnosti produkcionnih odnosa« jeste »najvažniji«, »tipični odnos«, »osnovni, temeljni produkcionni odnos«.⁴⁴⁾

I pored svih nepreciznosti može se zaključiti da Goričar svojinu ne smatra delom društvene nadgradnje, nego delom društvene osnove ili ekonomske strukture društva, i to delom produkcionnih odnosa.

3.2.2. Profesor Perović smatra osnovnom podelom raznih odnosa u društvu, podelu na ekonomsku osnovu (bazu) i društvenu nadgradnju. Ekonomsku osnovu čine proizvodne snage, odnosi proizvodnje, svojina i svojinski oblici. Dok o ekonomskoj osnovi govori dosta iscrpno,⁴⁵⁾ o društvenoj nadgradnji jedva i da govori (mada pominje dva njena elementa — pravno-politički i ideološki).⁴⁶⁾

Svojinom u »najopštijem smislu reči« smatra »čitav taj prirodno i društveno uslovljen proces i odnos, koji sadrži u sebi celokupnost odnosa ljudi prema prirodi i naročito između njih samih, posredstvom kojih se proizvode i za ljudsku potrošnju raspodeljuju materijalna dobra, koja prelaze put od proizvodnje do potrošnje kroz raspodelu (i razmenu ako je u pitanju sistem robne privrede).«⁴⁷⁾ Svojina u najširem društvenom smislu je »krajnja osnovica i unutrašnja suština odnosa proizvodnje koji postoje u svakom ljudskom društvu.«⁴⁸⁾

Međutim, Perović u opštem pojmu svojine, razlikuje svojinu u ekonomskom smislu i svojinu u pravnom smislu.

Svojina u ekonomskom smislu je isto što i prisvajanje, odnosno isto što i društveno-produkcionni odnosi u prisvajanju materijalnih dobara i zato »opšta i tako reći večita kategorija« svakog ljudskog društva.«⁴⁹⁾ Svojina u pravnom smislu je »pojam za pravno izražavanje, fiksiranje i zaštitu ekonomskog prisvajanja i iskorišćavanja materijalnih dobara«, ⁵⁰⁾ postoji samo u klasnom društvu kao izraz ekonomskih

42) Isto.

43) Isto, str. 152.

44) Isto, str. 152. i 153.

45) Perović, Uvod u sociologiju, navedeno izdanje, str. 62—63.

46) Isto, str. 84.

47) Isto, str. 75.

48) Isto.

49) Isto, str. 77.

50) Isto.

odnosa proizvodnje i raspodele, na koje zatim povratno utiče.⁵¹⁾ Ovakvo određeni svojinski odnosi u ekonomsko-društvenom smislu spadaju u ekonomsku osnovu, kao bitni, odlučujući društveni odnosi, a svojinski odnosi u pravnom smislu spadaju u pravno-političku nadgradnju.⁵²⁾ U ovom pogledu je Perovićevo shvatanje dosta slično Fijamengovom i različito od ostalih.

3.2.3. Svoje shvatanje o društvenoj strukturi profesor Mandić izlaže u posebnom delu o društvenoj statici sledećim redom: 1. društveni temelj (sadržaj)⁵³⁾ i 2. društvena nadgradnja (forma).⁵⁴⁾ Društveni temelj čine: način proizvodnje (proizvodne snage i proizvodni odnosi), način raspodele i prirodna okolina.

Izlaganja o svojini nisu posebna, nego u okviru izlaganja o proizvodnim odnosima. Pošto je utvrdio da »**proizvodni odnosi** postoje između ljudi, kao i između njih i stvari u procesu proizvodnje« i da »vanjski oblik proizvodnih odnosa zavisi od društvene podjele rada«, utvrđuje da »sadržaj proizvodnih odnosa određen odnosom ljudi prema stvarima koje su im potrebne da mogu proizvoditi, tj. prema sredstvima za proizvodnju. Te odnose ljudi prema stvarima obuhvaćamo u pojmu **vlasništva**.«⁵⁵⁾ Da nije slučajno govorio o odnosima ljudi prema stvarima potvrđuje njegova dosledna upotreba tog izraza, inače već odavno i drukčije raspravljenog u sociologiji, političkoj ekonomiji, pravnim i političkim naukama.

U vezi sa pojmom vlasništva smatra da postoji velika zbrka, koja nije rešena ni u marksističkoj sociologiji, jer ne pravi razliku između ekonomskog, sociologijskog i pravnog pojma vlasništva.

Ekonomskim pojmom vlasništva označava Mandić sve odnose sa stvarima koje se upotrebljavaju prema njihovoj nameni radi zadovoljavanja ljudskih potreba.⁵⁶⁾ Sociologijskim pojmom su obuhvaćeni »svi društveni propisi što reguliraju način na koji ljudi mogu upravljati, koristiti se i raspolagati stvarima zato da bi se izbegli i sveli na najmanju mjeru sukobi između pripadnika društva.«⁵⁷⁾ »Pravni pojam vlasništva je oblik sociologijskog vlasništva što postoji u državi«, čiji organi svojim propisima ustanovljavaju pravo vlasništva kao »najapsolutnije subjektivno pravo koje vlasniku stvari daje ovlaštenje da upravlja stvarima, da se njima koristi i raspolaže prema svojoj volji.«⁵⁸⁾

Ovakvom shvatnju mogle bi se staviti ozbiljne zamerke, ali pošto ono nije potpunije objašnjeno i s obzirom na neobičan način izlaganja, zamerke bi se mogle pokazati i preuranjenim.

3.3. Nije ništa izuzetno što profesor Fiamengo svojinu i svojinske odnose uvršćuje u društvenu osnovu. Izuzetno je to što u osnovu ne uvršćuje proizvodnje snage. U ovome je dosledan. Naime, on smatra

51) Isto, str. 76.

52) Isto, str. 77.

53) Mandić, *Opća sociologija*, navedeno izdanje, str. 181—192.

54) Isto, str. 193—224.

55) Isto, str. 186.

56) Isto

57) Isto, str. 187.

58) Isto.

da Marks »ukupnost odnosa proizvodnje« naziva »bazom društva, ekonomskom strukturom društva na kojoj izrastaju sve društvene pojave« uprkos tome što Marx kao dijalektičar nije mogao u historijskom materijalizmu vidjeti samo proizvodne odnose i proizvodne snage kao osnovu ljudskog života«, jer »Kretanje društva odvija se na bazi proturječnosti između stupnja razvitka proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa« i što »Dijalektika društvenog razvitaka počiva na materijalnoj osnovi. Materijalni uvjeti egzistencije u krajnjoj instanci određuju put toga razvitka, materijalni uvjeti egzistencije, proizvodne snage i proizvodni odnosi određuju tok političkih, kulturnih, psiholoških, znanstvenih, idejnih kretanja društva.«⁵⁸⁾ Po njegovom shvatanju proizvodne snage izražavaju samo odnos ljudi prema prirodi, odnosno prema predmetima, sredstvima i silama prirode, a proizvodni odnosi izražavaju odnose među ljudima na bazi proizvodnih snaga, odnose ljudi u procesu proizvodnje.⁶⁰⁾ Prema tome, temelj ili bazu društva, odnosno ekonomsku strukturu društva čine samo oni odnosi koje ljudi uspostavljaju u procesu materijalne proizvodnje.⁶¹⁾

Iz Marksove koncepcije ekonomske strukture društva Fiaméngo ne vidi eksplicitno da li u bazu spada i ukupnost proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, ili samo proizvodni društveni odnosi. Na to pitanje nisu dali jasan odgovor ni Engels ni Lenjin. »Pada u oči da oni bazu društva identificiraju s ukupnošću proizvodnih, produkcionih odnosa, naglašavajući da ti odnosi proizilaze iz razvitka proizvodnih snaga, ali ne govore izričito o tome da li ekonomsku bazu društva čini jedinstvo proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa ili ne.«⁶²⁾ Iz ovakve argumentacije Fiaméngo izvodi zaključak da same proizvodne snage ne bismo mogli smatrati sastavnim delom društvene osnove.⁶³⁾

Iako ističe da su pojave u društvenoj osnovi primarne društvene pojave, Fiaméngo ukazuje na to da je podela društvenih pojava na pojave društvene osnove i društvene nadgradnje, izvedena po teoriji historijskog materijalizma, uslovna. Tako društvene klase, porodica, nacija, rat, nauka mogu pripadati obema pojavama, ili mogu preći iz jedne kategorije u drugu.⁶⁴⁾

Odnose ljudi u procesu proizvodnje Fiaméngo svrstava u dva tipa. Jedan tip čine radnotehnički odnosi i posledice koje odatle proističu u međusobnom odnosu ljudi, a drugi tip čini način raspolaganja sredstvima za proizvodnju, odnosno oblik svojine sredstava proizvodnje. Najznačajniji društveni proizvodni odnos za obeležavanje društvenih ekonomskih formacija jeste odnos svojine, odnosno vlasništva. Zato Marks ponekad celinu odnosa proizvodnje naziva odnosima vlasništva. Druga njihova bitna karakteristika je da su svojinski odnosi, ili odnosi u načinu raspolaganja sredstvima za proizvodnju, osnovni pre-

59) Fiaméngo, Osnove opće sociologije, navedeno izdanje, str. 73.

60) Isto, str. 148, 175. i 183.

61) Isto, str. 193.

62) Isto, str. 194.

63) Isto.

64) Isto, str. 148—151 i 197.

ma svim ostalim proizvodnim odnosima, određujući, primarni, dominirajući nad svim drugim proizvodnim odnosima.⁶⁵⁾

3.4. Shvatanja profesora Raškovića o društvu odstupaju od svih drugih shvatanja, ma koliko se ova inače međusobno razlikovala.

Njegovo shvatanje se temelji na svojevrstnoj dihotomnoj podeli: A. Osnovne pokretačke snage razvitka društva i B. Društvena svest.⁶⁶⁾ U prvoj grupi su: 1. Proizvodne snage i proizvodni odnosi,⁶⁷⁾ 2. Klase i klasni odnosi⁶⁸⁾ i 3. Društvene revolucije.⁶⁹⁾ Zatim govori o odnosu društvenog bića i društvene svesti⁷⁰⁾ i tu jedva pominje ekonomsku osnovu društva,⁷¹⁾ ali je stavlja samo u vezu sa društvenim bićem, a društvenu nadgradnju ne pominje. Zato bi bilo bespredmetno raspravljati gde bi on svrstao svojinu, ali kad smo već tu — verovatno u osnovu društva i manje verovatno u nadgradnju društva, koju kao da ne poznaje ili ne priznaje.

O svojini on govori uz tzv. drugu Lenjinovu odredbu klasa — odredbu o odnosu prema sredstvima za proizvodnju. Naime, odnos prema sredstvima za proizvodnju izražava se prvenstveno u svojinskim odnosima na sredstvima za proizvodnju, koji, dalje, izražava osnovnu podelu ljudi na vlasnike i nevlasnike, eksploatatore i eksploatisane.⁷²⁾

Rašković se često zadržavao na Marksovoj definiciji svojine kao pravnom izrazu odnosa proizvodnje, ističući da je pojam proizvodnih odnosa daleko širi od svojine na sredstvima za proizvodnju. Ali ni proizvodni odnosi nisu društveni odnosi u apsolutizirajućem smislu reči; oni ne iscrpljuju sve odnose u društvu, ali uključuju mnoge. Njihova suština je da su to bitni društveni odnosi jer su odnosi u procesu materijalne proizvodnje, najznačajniji društveni odnosi, izraženi pre svega u svojini na sredstvima za proizvodnju.⁷³⁾ Svojina na sredstvima za proizvodnju, kao pravni izraz proizvodnih odnosa, jeste suštinski odnos i ona bitno prouzrokuje i determiniše sve ostale društvene odnose koji su direktno ili indirektno vezani za osnovne proizvodne odnose.⁷⁴⁾

4. Pored navedenih razlika u shvatanju o svojini, postoje i druge. Navešćemo nekoliko.

4.1.1. Lukić i Kozić svrstavaju svojinu u društvenu nadgradnju, s obzirom na određenje društvene osnove kao materijalne proizvodnje i odnosa u koje ljudi stupaju u procesu proizvodnje materijalnih dobara.

4.1.2. Budući da se svaki rad svodi na prisvajanje prirode, Goričar, Mandić i Fiamengo smatraju da je svojina deo društvene osnove.

4.1.3. Za Perovića je svojina u ekonomskom smislu deo društvene osnove a svojina u pravnom smislu deo društvene nadgradnje.

65) Isto, str. 180—181.

66) Rašković, Sociologija, navedeno izdanje, str. 166—220.

67) Isto, str. 75—84.

68) Isto, str. 84—139.

69) Isto, str. 139—166.

70) Isto, str. 221—227.

71) Isto, str. 223.

72) Isto, str. 94.

73) Isto, str. 95—98.

74) Isto, str. 99—100.

4.1.4. Nedovoljno je određeno shvatanje Raškovića o mestu svojine u društvenoj strukturi, ali izgleda da je u društvenoj osnovi.

4.2.1. O svojini u ekonomskom i pravnom smislu govore Lukić, Perović i Kozić.

4.2.2. Mandić više insistira na utvrđivanju ekonomskog, pravnog i sociološkog smisla svojine.

4.2.3. Goričar i Rašković više govore o svojini bez diferenciranja njenih posebnih oblika.

4.2.4. Najeksplicitnije o svojini u tehničkom smislu i svojini u društvenom smislu govore Fiamengo i Kozić. Samo je svojina kao čovekovo prisvajanje prirode u okviru nekog određenog društvenog oblika i njegovim posredstvom predmet sociologije.

4.3.1. Najmanje razlike u mišljenjima su o obimu svojine i proizvodnim odnosima. Gotovo svi autori zastupaju mišljenje da je svojina uža kategorija od proizvodnih odnosa, da je svojina izraz bitnih, određujućih društvenih odnosa proizvodnje, ali da odnosi proizvodnje nisu iscrpljeni u svojini.

4.3.2. Suprotno ovom opštem stavu je Lukićevo mišljenje da je svojina šira kategorija od proizvodnih odnosa. Svojina obuhvata i druge odnose — odnose u potrošnji. Međutim, Lukić ovde govori o proizvodnim odnosima u uskom smislu reči. Moguće bi bilo zaključiti da su proizvodni odnosi u širem smislu reči i po njegovom shvatanju širi od svojinskih odnosa.

4.4.1. Iako se u mnogim stavovima razlikuju, skoro svi autori više ili manje jasno vezuju svojinu za proizvodne odnose. Društvenu osnovu označavaju povezanošću proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, mada na različite načine.

4.4.2. Izuzetno od ovog stava odstupa Fiamengo. Društvenom osnovom smatra samo proizvodne odnose. Ovaj stav proizilazi dedukcijom iz stava da ekonomska struktura čini celokupnost odnosa proizvodnje. Doduše on kaže i to da je vlasništvo celina odnosa proizvodnje, ali i da je vlasništvo primarni odnos proizvodnje, dakle ne više celina odnosa proizvodnje.

5. Svako razvrstavanje raznih gledišta je i i njihovo delimično definisanje. Ali mogući nesporazumi i realni problemi ne proizilaze samo iz ograničenosti koje sobom nose definicija i klasifikacija, čak i kad se naglasi da su uslovne prirode (a uslovne prirode su objektivno i bez naglašavanja), nego i zbog kratkog izlaganja navedenih gledišta i, time, neizbežno nepotpunog i utoliko netačnog (ali ne samo zato). Tim pre je opravdan metodološki zahtev da se prikažu i zajednička gledišta pomenutih autora.

5.1. Svi autori uviđaju izvesnu terminološku nedoslednost i nepreciznost klasika u utvrđivanju pojma svojine i njegovog značenja. Tu je prvi izvor daljih razilaženja. Na tu činjenicu naročito ukazuje Lukić. Pozivajući se na različite i delimične izvore, razni autori, prirodno dolaze do različitih zaključaka. Naša sociologija još nije učinila napor da potpunije objasni svojinu kao društvenu kategoriju sa staništa celokupnog Marksovog dela. Taj zadatak sociologija zapravo i ne može izvršiti bez pomoći drugih društvenih nauka. Tek bi jedan

koordiniran interdiscipliniran i multidisciplinaran rad mogao dati potpune rezultate.

5.2. Očigledna je nedoslednost autora u daljem objašnjavanju pojma, mesta i sadržaja svojine u odnosu na njihove polazne pretpostavke. Ta nedoslednost je delom rezultat upotrebe različitih izvora, a delom nekritičnog pristupa, nerazvijene teorije svojine i socijalne složenosti svojine.

5.3. Svojina je složena društvena pojava i u tome se svi slažu. Nedostaje, međutim, potpunije izučavanje raznih strana, odnosno vidova i funkcija svojine, Analitičko izučavanje svojine ne postoji i, normalno, zato ne postoji ni sintetičko.

5.4. Svi atutori prihvataju Marksov stav da je svojina pravni izraz odnosa proizvodnje. Međutim, ne dolaze svi istim putem do tog stava, a još manje istim putem nastavljaju odatle. Ovde ima i vrlo krupnih razlika u shvatanju mesta odnosa proizvodnje u društvenoj strukturi i posebno u shvatanjima odnosa između svojine i odnosa proizvodnje.

5.5. Razlike, ipak, nisu tako velike kao što se čini. Naime, opšte je shvatanje da je svojina deo proizvodnih odnosa. Izgleda da tako shvatanje nije strano ni Lukiću. On tvrdi da je svojina šira od proizvodnih odnosa, ali a) tada govori o proizvodnim odnosima u tzv. uskom smislu reči i b) i on shvata svojinu kao pravni izraz proizvodnih odnosa.

5.6. Ako je svojina pravni izraz odnosa proizvodnje, očigledno je da ti odnosi proizvodnje mogu imati i imaju i neki drugi izraz, i da se svojina može izraziti i na neki drugi način. I zaista, nema dvoumljenja da svojina postoji i u svom ekonomskom izrazu, odnosno u ekonomskom smislu. Daleko od toga da ovde postoji potpuna saglasnost, ali razlike su, ipak, više terminološke prirode nego stvarne.

5.7. Od shvatanja svojine u pravnom i ekonomskom smislu nije daleko ni shvatanje svojine u soicološkom smislu. Na ovome posebno insistiraju Lukić i Mandić, ali iz celokupnog pristupa drugih autora zaključuje se da svi oni hoće svojinu da objasne upravo tako — sociološki. U udžbenicima to nije jednako, a ni dovoljno jasno rečeno, ali u drugim njihovim radovima jeste.

6. Na osnovu različitih i sličnih shvatanja o svojini moguće je ukazati na put razrešenja nekih osnovnih pitanja teorije o svojini.

Neosporno je da klasici marksizma, a prvenstveno Marks, pridaju pojmu svojine razna značenja i da to stvara ozbiljne teškoće marksističkoj sociologiji. Ali teško bi bilo odavde zaključiti, samo to da su Marksovi stavovi protivrečni. Pre bi zaključak mogao biti, čini mi se, da je reč o jednoj protivrečnoj pojavi, što je, u krajnjoj liniji, svojstvo svake pojave, manje ili više. Svojina je složena društvena pojava, i to ne samo po tome što je stalni istorijski sastojak ljudskog društva, nego i zato što je određujući društveni elemenat za čitav niz drugih društvenih pojava (processa i tvorevina). Na dugom istorijskom putu svojina se menjala i kvantitativno i kvalitativno. Stoga je poimanje svojine moguće jedino pomoću njene dijalektike i dijalektike društva, gde se ona istorijski iskazuje kao svojstvo društva, kao njegov

deo ali i ako relativno samostalna celina i zato podložna zakonima društva i svojim sopstvenim zakonima. Takva priroda svojine učinila je mogućim najraznovrsnije ideološke pristupe, klasne i druge mistifikacije i tendencije i ograničenja svih vrsta u objašnjenju njene suštine. Ali iako jedna od osnovnih društvenih kategorija, svojina nije našla svoju potpunu teoriju u Marksovim delima. Marks je posvetio svojini zaista mnogo pažnje, međutim često ju je uzimao fragmentarno i sa raznih tačaka posmatranja — da bi objasnio materijalističko shvatanje istorije, što je bio jedan od njegovih glavnih zadataka. Zato izlaganja o svojini nisu celovita, nisu sistematska. Ovde su neophodne, mislim, dve napomene. Jedna je da je Marks odbacivao sva ona (i svoja) shvatanja koja nisu mogla izdržati naučnu kritiku, te bi bilo neophodno proučiti razne faze u razvoju Marksove misli i, takođe, njegove prethodnike da bi se utvrdio pravi smisao svojine u njegovom shvatanju. U tom smislu je Marks zbilja protivrečan i to odgovara dijalektičkom stavu da je razvoj prevazilaženje protivrečnosti. Druga napomena, ali ne po redosledu druga, vezana je za Marksov metodološki zahtev, koji je Engels još 1890. objasnio u pismu Šmitu: »...naše je shvatanje istorije pre svega rukovodstvo pri izučavanju, a ne poluga za konstruisanje na hegelijanski način. Celokupnu istoriju treba izučiti iznova...«⁷⁵⁾ Prema tome Marksova stanovišta bi morala biti neophodna osnova izučavanja svojine, ali osnova a ne sistem. Koliko je sistem uslovna kategorija za njega, pokazuje već dovoljno jasno i to što je kritički razorio Hegelov sistem Hegelovim metodom.⁷⁶⁾

Stvarne protivurečnosti su osnov teorijskih protivurečnosti, utoliko ukoliko je teorija samo misaoni odraz stvarnosti, i toj opštoj zakonitosti svojina podleže bezizuzetno. Svojina je, dakle, složena i protivrečna društvena pojava, od drugih društvenih pojava složenija i u upravnoj srazmeri svojoj složenosti i protivrečnija od nekih drugih pojava. Zato se ona može posmatrati kao ekonomska, pravna, istorijska, politička itd. i totalna socijalna pojava. Ta ideja prisutna u napred izloženim shvatanjima, a noviji⁷⁷⁾ pokušaj određivanja društvene prirode svojine obavezno polaze od njene polivalentnosti. Da li nam ovo ukazuje na mogućnost svrstavanja svojine u različite slojeve društvene strukture? Mislim da ta mogućnost nije isključena nepovratno iz navedenih stanovišta, mada samo Perović odlučno zastupa to stanovište kad se radi o »raspoređivanju« svojine u društvenu osnovu i društvenu nadgradnju, a ovde je Peroviću dosta blizak Fiamengo. To je, ujedno, i polazna osnova za razmatranje čija je »svojina«. Dalje,

⁷⁵⁾ Marks — Engels, Pisma o istorijskom materijalizmu, Kultura, Beograd, 1957, str. 45.

⁷⁶⁾ Engels, Ludvig Fojerbah i kraj klasične nemačke filozofije, Kultura, Beograd, 1960, str. 17—19.

⁷⁷⁾ R. Lukić, Društvena svojina i samoupravljanje, Savremena škola, Beograd, 1964, J. Đorđević, O konceptu svojine i o društvenoj svojini, SAN, Simpozijum o društvenoj svojini, Beograd, 1965, J. Đorđević, O samoupravnom i odgovornom društvu, Novinska ustanova »Službeni list SFRJ«, Beograd, 1971, D. Marsenić, Društvena svojina i samoupravljanje, Encyklopaedia moderna br. 21 od 1972, V. diskusiju na temu »Ekonomska sadržina i problemi pravnog regulisanja društvene svojine« u časopisu »Gledišta« br. 10 od 1972. (dr V. Horvat, dr A. Finigar, dr S. Jankov, dr D. Šoškić, dr I. Maksimović).

to otvara vrata pitanjima: može li se odrediti prevashodna suština svojine, da li istorijski svojina menja svoja suštinska obeležja tako da to menja njeno mesto u društvenoj strukturi, može li se u izvesnim epohama društvenog razvitka svojina smatrati više ili samo kao ekonomska, odnosno samo pravna, odnosno samo neka druga društvena pojava. Ista bi se pitanja mogla načelno postaviti i za određene oblike svojine. Mada se marksistička sociologija uglavnom oslobodila pravnog pristupa izučavanju svojine (kao jedinog ili najvažnijeg pristupa, uslovljenog prvenstveno pravnom kulturom navedenih sociologa), na niz pitanja o svojini, pa i na pomenuta, još nije odgovorila.

LA PLACE DE LA PROPRIETE DANS LA STRUCTURE SOCIALE — QUELQUES IDEES

(Résumé)

La prémisses de base de l'auteur est que sa détermination sociologique de la propriété exige, entre autre, de déterminer sa place dans la structure sociale. L'auteur a cherché la réponse a cette question d'abord dans les idées de Marx, Engels et Lénine qui sont la source de la sociologie Marxiste, et ensuite dans les oeuvres des sociologues Marxistes Yougoslaves les plus connus.

Les classiques du Marxisme n'ont pas établis une théorie unique de propriété. Ils s'occupaient beaucoup de la propriété et ont donné une contribution très importante pour la découverte de la nature sociale de la propriété, mais lorsqu'ils saisissent ça ensemble avec leur devoir principal — l'explication du système matérialiste de l'histoire — leurs études ont restées, quand même, fragmentaires. Comme la propriété est un phénomène exceptionnellement complexe, non seulement comme attribut permanent historique de la société humaine, mais comme déterminante d'une série d'autres phénomènes sociaux, elle est socialement, et en soi un phénomène contradictoire. Tenant compte du devoir posé par les classiques du Marxisme a eux-mêmes, et vue les caractéristiques de la propriété, le fait que les idées modernes concernant la propriété dans l'idéologie Marxiste ne sont pas harmonisées n'est pas inattendu.

En exposant et analysant les idées les plus importantes des sociologues Yougoslaves, l'auteur conclut que les différences entre eux ne sont pas irréconciliables. Malgré toutes différences d'opinions, et du danger de partialité, c'est-à-dire d'inexactitude dans la généralisation, l'auteur conclut que toutes les idées contiennent les éléments communs suivants: la propriété est un phénomène social complexe et contradictoire, sujet aux lois de développement social, mais aussi aux lois de son propre développement indépendant; elle est le phénomène déterminant social pour plusieurs autres phénomènes sociaux, surtout dans le domaine de superstructure légale-politique; le phénomène déterminant des relations de production, mais les relations de production ne sont pas épuisées dans la propriété, et dans les sociétés ou l'état existe elle représente l'expression légale des relations de production; la propriété trouve son expression dans les domaines économiques, légales, et autres de la société; la forme la plus importante de la propriété est la propriété sur les moyens de production, mais elle embrasse d'autres phénomènes sociaux et relations sociales; la propriété n'est pas encore complètement exprimée comme catégorie historique, et il est d'autant plus important de déterminer sa place d'après sa dialectique et la dialectique de la société, c'est-à-dire d'après son commencement, développement et négation. Notre sociologie, conclut l'auteur, n'a pas résolue toutes les questions les plus importantes de la théorie de la propriété, puisqu'il est impossible, en outre des raisons déjà mentionnées, de les ressoudre sans contribution importante d'autres sciences et sans coordination avec elles.

